

# ETIMOLOGIA MULTIPLĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ: CADRU METODOLOGIC ȘI CRITERII

VICTOR CELAC\*

## 1. Introducere

Concepția privind *etimologia multiplă* a fost propusă și teoretizată, mai întâi, de Al. Graur (1950), într-un articol devenit punct de referință în lingvistica românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea<sup>1</sup>. În perioada următoare,

---

\* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Calea 13 Septembrie, nr. 13, București, România.

Mulțumim colegelor și colegilor Pârvu Boerescu, Monica Busuioc, Ion Giurgea, Iulia Mărgărit, Cristian Moroianu, Mihaela Popescu, Ariadna Ștefănescu, Monica Vasileanu (București), Maria Aldea (Cluj), Cristinel Munteanu (Brăila), Cecilia-Mihaela Popescu (Craiova) pentru observațiile lor pe marginea unor versiuni anterioare ale acestui text, care ne-au ajutat să depășim numeroasele dificultăți ivite în cursul elaborării și definitivării lui.

Cu o deosebită plăcere mă alătur inițiativei de a-l omagia pe profesorul Stelian Dumistrăcel, cu ocazia împlinirii a 80 de ani. Doresc să-l felicit pentru îndelungata și atât de rodnică sa activitate în slujba limbii române. Studiul care urmează a izvorât, în primul rând, din experiența mea de lexicograf și cercetător al istoriei limbii române. Însă nu aș fi ajuns la rezultatele pe care le expun în ceea ce urmează dacă nu aș fi beneficiat și de deschiderea științifică deosebită pe care o oferă lucrările marilor profesori, cele ale profesorului Stelian Dumistrăcel ocupând un loc de seamă.

<sup>1</sup> Soluții etimologice de tipul etimologiei multiple se găsesc și în unele dicționare ale limbii române anterioare anului 1950, de pildă, în LB (1825), în LM (1871–1877) și în DA (1906–1949) etc. (cf. Bogdan Oprea 2010: 128 pentru detalii în acest sens). E adevărat însă că formulele etimologice respective vizează nu originea directă a cuvântului românesc, ci evocarea unor termeni înrudiți (fr. *cognats*), fiind vorba, de regulă, de așa numitele „cuvinte călătoare” (de exemplu, în LB s.v. *cadavru*: „Ital. *cadavero*. Gal. *cadavre*. Hisp. *cadaver*”; s.v. *caduceu*: „Ital. Hisp. *caduceo*. Gal. *caducée*” [cf. și Aldea 2015: 115]; în LM s.v. *coriandru*: „[lat.] *coriandrum* [...] [gr.] *κοριαννον*, it. *coriandro*, fr. *coriandre*”; în DA s.v. *coriandru*: „Cuvânt intrat prin comerț: lat.-med. *colliandrus*, *collandrum*, *coriandrum*, grec. *κοριαννον*, germ. *Koriander*, fr. *coriandre*, paleosl. *koriandrŭ*, pol. *korjander*, *kolandra*, rut. *koljandra*, ung. *koriándrom* etc.”), procedeu prin care lexicografii respectivi lasă să se înțeleagă faptul că identificarea unei origini mai precise este peste puterile lor. Uneori, în dicționarele mai vechi, care nu operează cu distincția dintre cuvintele moștenite și împrumuturile culte, un tratament identic este rezervat și unor elemente moștenite (de exemplu, în LB s.v. *brațiu* [= *braț*]: „Ital. *braccio*, i. e. *brachium*. Hisp. *braço*. Gall. *bras*”, s.v. *pulpă* [= *pulpă*]: „Ital. *polpa*, Gall. *poulpe*. Hisp. *pulpa*”). Credem, așadar, că putem vorbi de existența unei teorii a etimologiei multiple numai începând cu 1950.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 101–130

această concepție a fost detaliată de Th. Hristea (1968: 103–115; 1978: 225–228, etc.) și de alți specialiști români, care au distins mai multe tipuri:

- etimologia multiplă *externă* (referitoare la împrumuturile lexicale);
- etimologia multiplă *internă* (vizând, cu precădere, derivatele susceptibile de a avea originea în mai multe baze derivate, precum și contaminațiile);
- etimologia multiplă *mixtă* (privind mai ales calcurile)<sup>2</sup>.

În contribuția de față ne vom ocupa exclusiv de *etimologia multiplă externă*, definită în felul următor:

Proveniența unuia și aceluiași cuvânt din două sau mai multe limbi diferite, în aceeași perioadă și pe același teritoriu sau în perioade istorice și în zone diferite (cf. Hristea 1968: 104; Sala 1999: 67; Bogdan Oprea 2010: 128).

## 2. Tradiția cercetărilor românești privind etimologia multiplă

Amploarea remarcabilă a etimologiei multiple în română este explicată prin faptul că, mai ales în secolul al XIX-lea, în epoca de modernizare, limba română a suferit mai multe influențe externe, care s-au exercitat simultan, conducând la apariția unor împrumuturi identice sau similare, prin filiere diferite. Românii cultivați din secolul al XIX-lea cunoșteau, de regulă, limba latină, greaca și mai multe limbi europene moderne. Ei puteau întâlni, în mai multe limbi de circulație internațională, un concept oarecare ce le era necesar, creând astfel un neologism românesc<sup>3</sup>. Acest scenariu se susține și ținând cont de faptul că, înainte de epoca de standardizare, care începe pe la mijlocul secolului al XIX-lea, româna se caracteriza prin existența mai multor dialecte literare (din Transilvania, din Banat, din Moldova și din Muntenia)<sup>4</sup>. Unitățile lexicale pentru care se postulează etimologii multiple sunt, mai ales, cele care corespund aproximativ conceptului de „cuvinte călătoare” (cf. Graur 1978; cf. și termenul german „Wanderwort”), desemnate uneori drept „cuvinte internaționale” sau „împrumuturi culturale” (Moroianu 2015: 17): cuvinte aflate în legătură cu tehnica, cu științele, cu viața culturală etc.

<sup>2</sup> Cf. pentru această tipologie Hristea 1978: 225–228; Sala 1999: 64–67; Moroianu 2010: 155; Bogdan Oprea 2010: 127–134; de altfel, tipologia menționată se găsește *in nuce* chiar în articolul inaugural, semnat de Al. Graur (1950), unde sunt discutate mai multe tipuri de fenomene, toate fiind incluse în teoria etimologiei multiple: împrumuturi lexicale, dar și calcuri, dublete etimologice, diverse cazuri de contaminație, de atracție sinonimică și antonimică, etimologii populare.

Profesorul Stelian Dumistrăcel s-a aplecat în mod special asupra problematicii respective, de exemplu, într-un articol publicat în 1973 în SCL, pe care îl vom valorifica în continuare.

<sup>3</sup> Limbile care au contribuit la constituirea lexicului neologic românesc sunt, în principal, latina, franceza, italiana, greaca modernă, rusa și germana (Hristea 1978: 225).

<sup>4</sup> Abia începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, standardizarea și unificarea au prevalat asupra tendințelor centrifuge (cf., pentru o imagine de ansamblu a dinamicii influențelor externe exercitate asupra românei, în funcție de provincie și de epoca istorică, Ursu, Ursu 2004: 13–15, 263–265; cf. și Popescu 2013: 2004).

Am remarcat faptul că majoritatea specialiștilor care s-au ocupat de această direcție de cercetare par a privilegia, pentru stabilirea etimologiilor multiple, *criteriul lingvistic* – criteriul corespondenței semantice și fonetice. De exemplu, rom. *director* s.m. este explicat de Al. Graur prin cinci etimoane: lat. *director*, fr. *directeur*, it. *direttore*, germ. *Direktor*, rus. *директор*: „De unde vine un cuvânt ca *director*? [...] Cuvântul poate veni din oricare dintre formele citate și este foarte probabil că toate au avut un rol în introducerea lui în românește: fiecare vorbitor l-a luat de unde l-a găsit și toți l-au folosit la fel” (Graur 1950: 32).

În ceea ce privește rom. *ofițer* s.m., Al. Graur remarcă faptul că niciunul dintre cele cinci etimoane pe care le propune – fr. *officier*, it. *ufficiale*, rus. *офицер*, pol. *oficer*, bulg. *офицер* –, considerate individual, nu poate explica în mod satisfăcător, din punct de vedere fonetic, termenul românesc, și conchide că rom. *ofițer* trebuie explicat ca un amestec al etimoanelor invocate: „De unde vine *ofițer*? [...] Desigur toate sau mai toate limbile citate mai sus au contribuit la crearea unei forme noi, care datorește fiecareia dintre ele câte ceva” (Graur 1950: 32–33).

Ulterior, Th. Hristea a vorbit despre noțiunea de «variantă etimologică», continuând, ca și Al. Graur, să valorifice exclusiv criteriul lingvistic în identificarea și argumentarea etimologiilor multiple:

„Posibilitatea împrumutării unor neologisme din mai multe limbi de cultură [...] este trădată, în primul rând, de existența unor variante lexicale etimologice, nediferențiate semantic, în raport cu forma acceptată de limba literară. Cf. **aghent** (< rus. *агент*, germ. *Agent*), față de **agent** (< fr. *agent*, it. *agente*); **haractir** (< ngr. *χαρακτήρ*) și **haracter** (< rus. *характер*), față de **caractér** (< fr. *caractère*) și **carácter** (< cf. lat. *character*, germ. *Charakter*); **coreografie** (< it. *coreografia*), față de **coreografie** (< fr. *chorégraphie*)” (Hristea 1968: 104).

Alți lingviști români, limitându-se și ei, de regulă, la criteriul lingvistic, au prezentat etimologia multiplă ca un procedeu menit să exprime dificultățile sau de-a dreptul imposibilitatea de a identifica o soluție etimologică mai precisă (în citatele care urmează, spațierea ne aparține):

„În etimologia multiplă se reflectă faptul că un cuvânt p o a t e veni în același timp din mai multe surse” (DLR, tom VI, *Introducere* [1965], p. X).

„Ceea ce ne interesează în primul rând este sursa imediată a unui împrumut lexical. Când aceasta e g r e u de fixat sau când, în principiu, e p o s i b i l ca un neologism să fi pătruns în limba română prin cel puțin două filiere diferite, acceptarea etimologiei multiple se impune aproape de la sine” (Hristea 1968: 114).

„Conceptul de etimologie multiplă a fost pus în circulație la noi de Al. Graur în mai multe studii. E vorba de posibilitatea ca un cuvânt să aibă simultan câteva etimoane. [...] Un cuvânt cum e *mausoleu* [...] a p u t u t f i l u a t de unii din latină, de alții din germană, de alții din italiană ori din spaniolă. Cum formele coincid

în linii mari, este, practic vorbind, c u n e p u t i n ț ă să se stabilească cine anume a introdus pe *mausoleu* în limba română și de unde” (Coteanu, Sala 1987: 78).

„Cele mai multe cazuri de etimologii multiple le întâlnim la neologisme sau derivate, unde dificultățile de a opta pentru o etimologie sunt evidente” (Sala 1999: 66).

„Cele mai multe cazuri de e.m. [= etimologie multiplă] [apar] la neologisme, unde adesea este imposibil de arătat de unde provine cuvântul respectiv” (ELR s.v. *etimologie multiplă*)<sup>5</sup>.

Așadar, autorii amintiți au vorbit despre etimologia multiplă ca despre o modalitate de reflectare a unei situații care nu poate fi tranșată<sup>6</sup>.

Este adevărat că sugestiile formulate de Graur și Hristea nu au fost respectate *ad litteram* de dicționarele românești apărute în epocă. Totuși, spiritul acestei concepții a fost urmat de lexicografia română în ansamblul ei, în sensul că a fost instituită și consacrată o manieră etimografică constând în enumerarea mai multor etimoane în secțiunea etimologică a unor articole lexicografice, fără argumente și fără detalii. Avem în vedere atât dicționarele destinate publicului larg, precum DEX, cât și DLR, dicționarul tezaur academic, căruia i se poate atribui, pe bună dreptate, rolul de „far” în cercetarea istorică a lexicului limbii române. E adevărat că în unele volume din DLR există excepții, asupra cărora vom reveni.

Ilustrăm această etapă a discuției cu câteva exemple recente de etimologie multiplă din recentul DELR, cuprinzând, fiecare, între două și cinci etimoane din limbi diferite:

*acord* s.n. < pol. *akord*, rus. *akkord*, it. *accordo*, fr. *accord*, germ. *Akkord*;  
*artilerie* s.f. < pol. *artyleria*, rus. *artillerija*, fr. *artillerie*;

<sup>5</sup> Punerea etimologiilor multiple sub semnul *imposibilității...*, a *dificultăților de a decide...* de unii dintre autorii citați a fost remarcată și de Munteanu 2015: 55, 56.

În altă ordine de idei, unii specialiști mai apropiați de zilele noastre au inversat perspectiva, insistând asupra faptului că etimologia multiplă reprezintă o „realitate”, și nu înseamnă incapacitatea de a găsi originea exactă a cuvintelor în cauză: „Alături de etimologia multiplă externă și de cea mixtă, etimologia multiplă internă nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, originea unui cuvânt sau a unei unități frazeologice, ci este o realitate a evoluției limbilor [...]” (Moroianu 2010: 155; spațierile noastre; cf., în același sens, Bogdan Oprea 2010: 128, 129).

<sup>6</sup> Recent, Wolfgang Dahmen, din afara lingvisticii românești, face o constatare exact în același sens: „Im Rumänischen spricht man deshalb gerne von der *etimologie multiplă*, um deutlich zu machen, dass nicht nur eine genaue Zuweisung zu einer bestimmten Sprache als Quelle oft nicht möglich ist, sondern dass es sogar wahrscheinlich ist, dass verschiedene Sprachen als Ausgangspunkt gedient haben” [În [lexicografia] română există o predilecție pentru *etimologia multiplă*, prin care se insistă asupra faptului că, adesea, nu este posibil să se identifice o limbă-sursă precis determinată, și că este posibil ca mai multe limbi să fi servit drept punct de plecare] (Dahmen 2010: 158; traducerea ne aparține).

*batalion* s.n. < pol. *bataljon*, it. *battaglione*, rus. *batalion*, fr. *bataillon*;  
*brigadă* s.f. < fr. *brigade*, germ. *Brigade*, rus. *brigada*;  
*carantină* s.f. < tc. *karantina*, fr. *quarantaine*.

Observăm că dicționarele (fie că este vorba de dicționare adresate publicului larg, precum DEX, sau de dicționare adresate specialiștilor, precum DLR) nu furnizează niciun argument în sprijinul soluțiilor etimologice propuse, în afară de asemănarea formală și conformitatea semantică dintre vocabulele românești și etimoanele respective, care este subînțeleasă<sup>7</sup>.

Această manieră etimografică, ce ni se pare nesatisfăcătoare, se încadrează, după părerea noastră, în paradigma depășită a „etimologiei-origine”, în conformitate cu care datoria cercetătorului-etimolog s-ar limita la identificarea punctului de pornire<sup>8</sup>. „Etimologiei-origine” îi corespunde, în plan lexicografic, ceea ce am numit anterior „paradigma etimologiilor minimale” (Celac 2014: 300), căreia i s-au conformat practic toate dicționarele apărute în România după 1950, inclusiv primul volum din recentul DELR (2011). Avem însă plăcerea să semnalăm depășirea acestei paradigme de următorul volum al DELR (2015), depășire ce probabil va deveni încă și mai accentuată în volumul al treilea, la care se lucrează în prezent.

\*

Practica lexicografică românească a etimologiilor multiple a fost criticată, între alții, de Victoria Popovici (2003: 335), care se referă la aceasta ca la o soluție de compromis comod („bequeme [...] Kompromisslösung”) sau la o soluție lexicografică *passerpartout* („lexikographische [...] Passerpartoutlösung”). Cf. și o serie de observații critice la adresa acestei practici exprimate de Éva Buchi (2010: 21–22):

„La linguistique historique roumaine, et singulièrement ce qui en transparait dans les dictionnaires étymologiques et les notices étymologiques des dictionnaires généraux, a coutume de mettre en avant le phénomène de l'*etimologie multiplă* (cf. Graur, SCL, 1,22–34): le fait qu'un lexème donné ait été emprunté à plusieurs langues prêteuses différentes. Il est vrai que l'utilisation abondante de cette notion n'est quelquefois qu'une solution de facilité, et qu'une véritable recherche de détail permet d'attribuer certains emprunts ainsi étiquetés à une seule langue d'origine (cf. Schweickard, RumDisk 129–63)”.

<sup>7</sup> Pe de o parte, dicționarele adresate publicului larg (DEX etc.) sunt centrate pe sincronie, adică vizează limba actuală, având o componentă normativă și prescriptivă semnificativă. Pe de altă parte, dicționarele istorico-etimologice destinate specialiștilor sunt centrate pe diacronie, pe o viziune genetică asupra limbii. Ne-am putea întreba în acest context: ce abordare etimologică ar trebui să caracterizeze cele două tipuri de dicționare? Chestiunea este însă prea complexă pentru a fi tratată într-o notă de subsol și nici nu are o legătură directă cu tema contribuției de față. Din aceste motive, ne propunem să-i consacram un studiu separat, în viitor.

<sup>8</sup> Paradigmei perimate a „etimologiei-origine” i se opune „etimologia-istorie” sau „etimologia-biografie a cuvintelor”, pentru care v. mai jos.

Cele mai virulente critici la adresa etimologiei multiple românești au fost exprimate, probabil, de Francisc Király, care denunță abuzul comis de lexicografia românească în ceea ce privește practica lexicografică respectivă. În acest sens, Francisc Király (1988: 37) afirmă că nu se cuvine ca lexicografii să se limiteze la alcătuirea unor liste de etimoane, ca soluții de tip „etimologie multiplă”, în virtutea asemănărilor formale și a faptului că nici contribuția unor etimoane, nici „non-contribuția” altora nu pot fi demonstrate categoric. El adaugă faptul că enumerarea mecanică a mai multor etimoane este o eroare ce merge chiar împotriva spiritului teoriei privind etimologia multiplă, că natura multiplă a unei etimologii trebuie dovedită la fel ca orice altă etimologie, ajungând la concluzia că, atâta timp cât demonstrația nu este făcută, cazurile respective trebuie clasate în altă categorie: în cea a *etimologiilor probabile* (care, de altfel, pot fi simple sau multiple):

„De obicei însă se încadrează tot în categoria etimologiei multiple și cuvintele în realizarea cărora contribuția mai multor etimoane e *probabilă*, dar greu de demonstrat din cauza apropiierilor prea mari între etimoanele posibile. A accepta însă o etimologie multiplă pentru că nu putem dovedi necontribuirea unui etimon posibil, pentru că unele din ipoteze nu pot fi categoric... respinse ni se pare o lărgire nepermisă a categoriei de etimologie multiplă... Înșirarea în mod mecanic a etimoanelor suplimentare este o greșeală care merge chiar împotriva spiritului etimologiei multiple. Caracterul multiplu al unei etimologii trebuie dovedit (prin date lingvistice sau extralingvistice) la fel de convingător ca orice altă etimologie. Până când demonstrația lipsește, cuvintele din această grupă ar trebui incluse în categoria: *etimologie probabilă* (simplă sau multiplă)” (Király 1988: 37).

În literatura de specialitate străină, Wolfgang Schweickard a propus o alternativă la etimologia multiplă, numită „etimologie distinctivă” (Schweickard 1986): în cadrul demersului respectiv, autorul citat întreprinde o analiză detaliată a împrumuturilor de origine franceză și engleză din domeniul sportiv al limbii române, având grijă să departajeze sistematic unitățile lexicale datorate fiecăreia dintre cele două limbi-sursă.

### 3. Etimologia multiplă și „etimologia-istorie”

Aceste luări de poziție sunt de natură să ne orienteze spre paradigma modernă a „etimologiei-istorie” sau a „etimologiei-biografie a cuvintelor”, care a înlocuit vechea paradigma a „etimologiei-origine”. „Etimologia-istorie” a fost practică cu succes chiar din zorii secolului al XX-lea, în cadrul lingvisticii istorice franceze, italiene, engleze, prin impulsul și opera unor mari lingviști ca Hugo Schuchardt, Jules Gilliéron, Walther von Wartburg ș.a., și prin teoretizările datorate lui Kurt Baldinger :

„L'étymologie, au sens moderne, c'est donc la *biographie* du mot. Sa naissance, dont s'occupait exclusivement l'ancienne étymologie, n'en est que le point de départ” (Baldinger 1959: 239).

„C'est à travers l'histoire du mot qu'on remonte aux origines. En tout cas, l'étymologie-origine a besoin de la confirmation par l'histoire du mot" (*ibidem*: 242)<sup>9</sup>.

De altfel, după ce a lansat teoria etimologiei multiple în 1950, Al. Graur însuși a insistat asupra necesității de a întreprinde cercetări detaliate, cu scopul de a examina istoria cuvintelor în toată complexitatea ei și a elucida originea lexemelor cât mai precis posibil:

„Chiar acolo unde mai multe limbi prezintă fapte similare, nu trebuie să desperăm de a găsi originea exactă a unui element al limbii: se poate totuși găsi un mijloc de a distinge ceea ce provine dintr-o limbă și ceea ce provine dintr-alta, cu condiția să examinăm istoria cuvintelor în toată complexitatea ei" (Graur 1963: 18).

Într-o serie de contribuții de o importanță capitală, și Theodor Hristea aderă pe deplin la paradigma „etimologiei-biografie". Următorul citat poate fi văzut ca o profesiune de credință de mare actualitate:

„[Schimbările semantice] constituie însăși tema centrală a semanticii diacronice și una dintre laturile fundamentale ale cercetării etimologice moderne [...] Un bun dicționar etimologic (ori care dă și indicații etimologice) n-ar trebui să omită nimic din ceea ce este esențial în evoluția semantică a unui cuvânt" (Hristea 1981: 258).

În plus, cu ocazia unor cercetări etimologice de detaliu, Theodor Hristea aplică în mod strălucit această concepție. De exemplu, în Hristea 2006, se argumentează, cu foarte multe date, atestări, că *latinist* s.m. ‘specialist în limba și literatura latină’ și *latinism* s.n. ‘cuvânt, expresie sau construcție specific latinească’ sunt împrumuturi din franceză (eventual, și din germană sau italiană), în schimb, *latinist* s.m. ‘militant pentru latinizarea limbii române’ și *latinism* s.n. ‘curent cultural-ideologic ce avea în vedere valorificarea origini latine a limbii și a poporului român, prin purificarea limbii de elemente nelatinești, prin impunerea unei ortografii etimologice, prin îmbogățirea vocabularului în mod artificial cu elemente luate direct din dicționarele limbii latine etc.’ sunt creații interne, fără corespondente în limbile europene precum franceza, italiana, germana etc. În articolul citat, Theodor Hristea ajunge la următoarele concluzii: (1.) pe de o parte, *latinist* ‘militant...’ a provenit prin evoluție semantică pe terenul limbii române din împrumutul *latinist* ‘specialist în limba și literatura latină’, fiind deci vorba de polisemie (adică de sensuri diferite ale aceluiași cuvânt); (2.) pe de altă parte, *latinism* ‘curent cultural-ideologic...’ provine din *latinist* ‘militant...’, prin schimbare de sufix, argumentul decisiv fiind vechimea lui *latinist* ‘militant...’ și gradul lui de răspândire, mult mai mari, în comparație cu *latinism* ‘curent...’; (3.) având origini net diferite, *latinism* (I) ‘cuvânt, expresie sau construcție specific latinească’

<sup>9</sup> Cf. lucrările de sinteză Guiraud 1967; Sala 1999; Holtus, Sánchez Miret 2008: 164–166 (capitolul „De la etimología-origen a la etimología-historia de las palabras"); Dworkin 2015, pentru detalii privind cele două paradigme.

În mod firesc, paradigma modernă a etimologiei-istorie a atras și adeziunea unor mari lingviști români, dintre care menționăm pe Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, George Giuglea, Marius Sala.

(împrumut lexical) și *latinism (II)* ‘curent cultural-ideologic...’ (formație internă de la *latinist* ‘militant...’) trebuie tratate ca omonime, nu ca sensuri ale aceluiași cuvânt.

În același sens, N.A. Ursu și Despina Ursu au consacrat o importantă parte a lungii lor activități științifice studiului detaliat al împrumuturilor neologice din epoca de modernizare a limbii române (1780–1860), acordând o atenție specială atestărilor, repartizării lor teritoriale și diferențierii lor formale, semantice etc. (Ursu 1962; 1965; Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b).

Recent, Iuliana Cătălina Pînzariu s-a referit la importanța încadrării corecte în contextul sociocultural și a examinării primelor atestări ale împrumuturilor lexicale:

„La stabilirea etimologiei unui neologism este absolut necesară cunoașterea istoriei lui, a primelor atestări în limba română și a eventualelor variante pe care le-a avut. Importanță este stabilirea cât mai exactă a limbilor de cultură care și-au exercitat influența asupra limbii române în epoca și în regiunea în care a apărut și a început să circule neologismul respectiv, cât de intensă a fost această influență, din ce limbi s-au tradus texte care au introdus neologisme, nivelul cultural al celor care le folosesc, curentul sau orientarea lingvistică manifestată în acea perioadă etc.” (Pînzariu 2014: 80–81).

Autorii DLR (Al. Graur fiind unul dintre redactorii responsabili și membru în Comisia de etimologie a dicționarului) și-au fixat, de asemenea, drept program analiza atentă a atestărilor, cu scopul de a sesiza adevărata „etimologie-biografie” a cuvintelor:

„Prin modificări fonetice, două cuvinte diferite au putut ajunge să se contopească în unul singur, sau un cuvânt a fost împrumutat – în același timp sau la date diferite, în aceeași regiune sau în mai multe, în același stil sau în mai multe stiluri – din limbi diferite: *milion*, de exemplu, provine la cronicarii moldoveni ai secolului al XVII-lea din poloneză, iar în limba secolului al XIX-lea, din franceză. [...]

Când variațiile de formă trădează origini diferite, acestea sînt indicate fiecare în parte: sub forma *magie*, cuvântul vine din franțuzește, iar sub forma *maghie*, din grecește” (DLR, tomul VI [1965], *Introducere*, p. X).

Totuși, în pofida celor afirmate în *Introducerea* citată, etimologiile multiple din DLR nu comportă distincțiile ce ar fi putut să fie operate.

De exemplu, după ce prezintă mai multe atestări (= citate), DLR s.v. *milion* specifică, în secțiunea etimologică a articolului, că „la scriitorii vechi” avem a face cu un împrumut din ngr. *μυλλίονι*, pol. *milion*, germ. *Million*, it. *milione*, rus. *миллион*, lăsând să se înțeleagă că, în rest (adică la scriitorii moderni), este vorba de un împrumut din fr. *million*. Acesta este un început în sensul „etimologiei distinctive” a lui Schweickard (1986), dar el este modest: se operează cu o bipartiție între (1.) scriitorii vechi (neidentificați explicit), pentru care se înșiră într-o manieră „non-distinctivă” cele cinci etimoane, și (2.) scriitorii moderni (și aceștia neidentificați), care ar fi împrumutat numeralul *milion* din franceză. Sarcina de a stabili care sunt textele vechi și care sunt sursele moderne este lăsată în seama cititorilor. Rămâne însă o altă chestiune neclarificată, mult mai dificilă, privind cele cinci presupuse căi de pătrundere a numeralului în textele vechi.

În schimb, în multe alte cazuri, DLR nu face nici măcar o bipartiție minimală precum cea din cazul *milion*, iar alte dicționare o fac încă și mai puțin. De exemplu, s.v. *dardă* s.f. DLR indică etimologia „fr. *dard*, it. *dardo*, pol. *darda*”; de vreme ce atestările încep în 1649 și merg până în epoca modernă, s-ar fi putut probabil face o bipartiție între atestările vechi (< pol. ?) și cele moderne (< it. fr. ?; dar rămâne neexplicată diferența de gen gramatical: etimoanele francez și italian sunt masculine, în timp ce româna cunoaște numai corespondentul de gen feminin, *dardă*). E suficient să răsfoim orice volum din DLR pentru a multiplica exemplele de acest tip.

Din nefericire, această manieră de a prezenta etimologia a fost adoptată nu numai de toate dicționarele românești, ci și de N.A. Ursu (Ursu 1962; Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b), în amplele sinteze lexicografice privind împrumuturile lexicale: articolele lexicografice respective se prezintă, în mod tipic, așa cum putem vedea în exemplul următor, unde se indică, prin intermediul siglelor, 20 de atestări (din intervalul cronologic 1830–1862) pentru cele patru forme (*amirător*, *amirator*, *admirator*, *admirător*), iar la sfârșit se citează cele trei etimoane:

„ADMIRATOR s., adj. **amirător** CR 1830, 234; GM 1852, 50; **amirator** BM, 4, 11; SIT, 294; GM 1852, 34; **admirator** AR 1837, 378; FMIL 1844, 314; BP, 71; NV, 19; BMN III, 166; SCC II, 78; RL, 113; LIT, 326; CA 1858, 51; DCB IV, 45; PD, 19; **admirător** SCMI, 29; CEF, 103; Z 1856, nr. 22, 1; BZ, 18 (cf. fr. *admirateur*, lat. *admirator*, it. *ammiratore*)” (Ursu, Ursu 2006: 78–79).

Partea pozitivă este reprezentată de însăși indicarea atestărilor, care permit construirea unei imagini precise despre vechimea și circulația cuvintelor în epocă. În schimb, deficiența constă în faptul că sarcina de a identifica cele trei căi de pătrundere (adică de a departaja atestările ce indică influența franceză, respectiv, latină și italiană) este lăsată integral în seama cititorilor.

Constatăm, așadar, că, începând cu anul 1950, practica lexicografică românească, în ansamblul său, a privilegiat constant formulele etimologice cât mai concise, în pofida exigențelor formulate, în contextul unor studii teoretice, de specialiștii citați. În același sens, au fost remarcate recent unele deficiențe ale tratamentului etimologic ce caracterizează dicționarele românești:

„Posibilitatea împrumutării unor neologisme din mai multe limbi de cultură fie în aceeași epocă, fie la distanță în timp și în spațiu, a fost postulată de existența de variante fonetice și morfologice, precum și de polisemie, dar acest aspect nu se reflectă întotdeauna în dicționare” (Pînzariu 2014: 24–25).

Ursu (1965: 57) a arătat cât de importantă este buna cunoaștere a particularităților de adaptare fonetică și morfologică a neologismelor, în funcție de epoca istorică, pentru a evita apropierea mecanice dintre unele lexeme românești și posibilele lor etimoane (v. mai jos, cazul *clas* ~ *clasă*). Cum au arătat Ursu, Ursu (2004: 263–265), în perioada anterioară anilor 1820–1830, limba română era sub influența unor limbi neromane precum slavona, greaca modernă, germana etc., dar și sub influența latinei, pe care intelectualii români o învățau – detaliu

important, adesea ignorat pe nedrept! – cu pronunțarea uzuală din învățământul german. Acest complex de influențe externe a dus, în epocă, la constituirea unui sistem specific de adaptare a neologismelor, căruia i se conformau atât împrumuturile din limbile neromanice menționate, cât și împrumuturile (încă relativ rare) efectuate direct din latină sau din limbile romanice. În consecință, forme învechite precum:

*acțent* s.n. (rom. actual *accent*),  
*aghent* s.m. (rom. actual *agent*),  
*loghică* s.f. (rom. actual *logică*)

nu provin neapărat din rusă sau din germană, în pofida asemănarilor fonetice cu vocabulele din limbile respective (cf. rus. *акцент, агент, логика*, germ. *Akzent, Agent, Logik*), ci ele „ont pu également provenir du latin ou de toute autre langue romane” (Ursu 1965: 58).

Mai mult, există un număr de forme prezentând fonetisme *à la russe* sau *à l'allemande*, dar care nu au corespondente în aceste două limbi:

*ațid* s.n. (șase atestări din intervalul 1829–1855, cf. Ursu 1962: 140; rom. actual *acid*);  
*beligherant* adj. (o atestare din 1829, cf. Ursu, Ursu 2006: 130; rom. actual *beligerant*);  
*reghină* s.f. (două atestări, din 1833 și 1837, cf. Ursu, Ursu 2006: 442; rom. actual *regină*).

Ultimele trei exemple ni se par deosebit de instructive: în pofida fonetismelor lor, *à la russe* sau *à l'allemande*, (-*ți*- [tsi], -*ghe*- [g'e], -*ghi*- [g'i]), nu poate fi vorba de împrumuturi din cele două limbi, întrucât ele nu dispun de vocabule corespunzătoare<sup>10</sup>.

Așadar, în cazul unor forme de felul *ațid*, *beligherant*, *reghină*, nu poate fi vorba decât de împrumuturi din latină, franceză sau italiană, care au fost adaptate fonetic la pronunțarea latină din epocă.

Începând cu circa 1830, influența latino-romanică asupra limbii române se intensifică și un nou sistem de adaptare a neologismelor este constituit, fiind vorba, între altele, de trecerea la tradiția italiană de pronunțare a limbii latine. Dintr-un anumit punct de vedere, situația s-a inversat, față de perioada precedentă: s-a trecut la o nouă modalitate de adaptare a neologismelor (cu pronunțare tradițională italiană), de orice origine, fiind vorba atât de împrumuturile din latină, din limbile romanice, cât și de cele din limbi neromanice, precum rusa sau germana etc.

<sup>10</sup> Pentru ‘acid’, limba rusă are *кислота* s.f., iar limba germană, *Säure* s.f.; pentru ‘beligerant’, limba rusă are *воюющий* adj., iar limba germană, *kriegerisch* adj.; pentru ‘regină’, limba rusă are *королева, царица* s.f., iar limba germană, *Königin* s.f.

În același sens, cf. și *Pavel și Virghinia*, titlul unui roman publicat la Iași, în 1831, tradus de Iancu Buznea după originalul semnat de Bernardin de Saint-Pierre (*Paul et Virginie*); deși este vorba de o traducere din franceză, adaptarea fonetică a numelui fr. *Virginie* este *Virghinia*.

Într-o contribuție pe tema originii unor neologisme în graiurile populare românești, profesorul Stelian Dumistrăcel a vorbit despre importanța plasării corecte, în contextul istorico-cultural, a faptelor cercetate din punct de vedere etimologic, precum și despre importanța normelor de adaptare fonetică și de încadrare morfologică, ce au fluctuat de la o epocă la alta:

„[P]entru indicarea corectă a etimonului unui neologism este nevoie să se țină seama de o serie întreagă de fapte, mergând de la istoria culturală a unei epoci, la situația specială a fiecărui împrumut și la existența unor norme de adaptare fonetică și de încadrare morfologică specifice pentru diferite etape din istoria limbii române moderne” (Dumistrăcel 1973: 669).

În același sens s-a argumentat, pe baza unei analize concrete, că oscilațiile între variantele unui sufix neologic, cum ar fi *-ție* ~ *-țiune*, nu se corelează automat cu o filieră externă sau cu alta: „[E]xistența formelor *decimație*, *decimațiune* nu a depins de limba din care a fost făcut împrumutul, ci de opțiunile învățaților care l-au introdus sau de modelul adoptat de aceștia de la predecesori” (Pînzariu 2014: 117).

În articolul din 1965, citat mai sus, N.A. Ursu atrage atenția asupra faptului că ne aflăm în fața a două situații, privind neologismele cu etimologie multiplă:

– în anumite cazuri, e posibil să distingem între mai multe limbi-sursă, în conformitate cu criteriul lingvistic: „[...] d’après l’aspect phonétique et morphologique ou d’après certaines particularités sémantiques” (Ursu 1965: 54);

– în schimb, în alte cazuri, acest lucru nu este cu puțință: „Cependant, il est parfois impossible de déterminer la langue d’où on été faits les emprunts lexicaux, attendu qu’ils proviennent ou qu’ils auraient pu provenir avec la même forme et avec le même sens de deux ou trois sinon plusieurs langues, simultanément ou à des époques et dans des régions différentes” (Ursu 1965: 54).

În continuare, N.A. Ursu avertizează împotriva soluțiilor expeditivă și comode:

„Dans des situations semblables nous nous trouvons devant des néologismes à provenance multiple dans le roumain, mais cette constatation ne veut nullement dire [...] l’abandon de toute préoccupation pour établir leur véritable souche, au profit d’une solution commode. Au contraire, [...] l’origine multiple de beaucoup de néologismes roumains est une réalité et pour aboutir à cette constatation il nous faut avoir recours à une analyse minutieuse de l’histoire des mots respectifs en roumain” (Ursu 1965: 54).

„Pour établir l’étymologie d’un néologisme il est nécessaire de ne pas oublier, en dehors de ses variantes formelles et sémantiques, la région où le mot a circulé pour la première fois, la formation culturelle des premiers auteurs ou traducteurs qui l’ont employé, le courant linguistique et culturel auquel ils appartiennent, la langue d’où provenait la traduction, la diffusion dans les pays de langue roumaine des textes contenant les premières attestations du terme en question, ainsi que d’autres facteurs d’ordre historique et culturel qui puissent expliquer l’apparition ou la fréquence de l’une des formes du néologisme pour une certaine période et pour une zone bien définie” (*ibidem*).

Sintetizând cele afirmate de specialiștii citați mai sus, credem că putem vorbi de un criteriu suplimentar, eficient în cazul împrumuturilor neologice (în plus față de criteriul lingvistic), pe care l-am numi *criteriul atestărilor vechi* ce indică filiera sau filierele distincte prin care un cuvânt dat a pătruns în română.

#### 4. Un criteriu suplimentar – criteriul atestărilor vechi

Întorcându-ne la etimologiile multiple concrete, formulate de Graur (1950) și Hristea (1968), revenim cu observația că acești doi autori se limitează la criteriul lingvistic (al corespondenței formale și semantice) și nu apelează deloc la *criteriul atestărilor vechi*<sup>11</sup>. Dar, în lumina considerațiilor de mai sus, formule etimologice precum:

*aghent* < rus. *агент*, germ. *Agent*,  
*agent* < fr. *agent*, it. *agente*

pot fi complet eronate: dacă forma *aghent* (sau orice altă formă cu *-ghe-*, *-ghi-*, *-țe-*, *-ți-*) este consemnată înainte de 1820 și în surse ce nu au legătură cu influența germană sau rusă, înseamnă că punerea ei pe seama influențelor respective ar reprezenta un mod de a proceda mecanic și ar neglija istoria adevărată a formei respective.

E important să menționăm faptul că acest criteriu suplimentar, al atestărilor vechi, a fost valorificat în lucrările consacrate istoriei limbii române, elaborate în cadrul Departamentului de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică din București. De exemplu, Alexandra Moraru (2000: 199) detaliază situația cuvântului *ofițer* în limba veche, indicând nouă atestări din intervalul 1693/1704–1779 și variantele formale *ofițier*, *ofițieriu*, *ofițăr*, *ofițiar*. Pe baza acestor date se apreciază că etimologia cuvântului este triplă: din germ. *Offizier*, pol. *oficer*, rus. *офицер*. Menționăm, în același sens, DÎLR și DTR, două dicționare istorice elaborate la același departament. Așadar, avem a face cu un procedeu diferit față de cel al lui Al. Graur (1950), care a postulat, pentru *ofițer*, o etimologie cvintuplă, fără să menționeze vechimea cuvântului în română și fără să se refere în vreun fel la atestările vechi. A se vedea, în același sens, monografia semnată de Helga Bogdan Oprea (2011), unde se apelează în mod frecvent la criteriul atestărilor în argumentarea multiplicității filierelor de pătrundere a cuvintelor (p. 72 și *passim*). O pledoarie pentru valorificarea consecventă a atestărilor vechi în cercetarea etimologică se găsește și la Popescu (2013: 2012).

<sup>11</sup> Prin *atestări vechi* înțelegem atestările din perioada de lexicalizare a cuvântului. V. discuția detaliată mai jos.

#### 4.1. Clas ~ clasă

N.A. Ursu (1965: 55–57) a întreprins o serie de cercetări de detaliu, din care cităm exemplul privind originea formelor *clas* s.n. ~ *clasă* s.f. Autorul remarcă mai întâi faptul că majoritatea dicționarelor românești susțin că, la originea rom. *clas* s-ar afla rus. *класс* (s.m.), iar la originea rom. *clasă* s-ar afla fr. *classe* (s.f.), ceea ce el denunță ca fiind o soluție absolut mecanică, limitată exclusiv la simpla asemănare a formelor românești cu presupusele lor etimoane, ocultând istoria reală a cuvintelor respective.

Examinând mai multe zeci de atestări disponibile ale acestor două forme românești și observând vechimea și repartiția lor teritorială, N.A. Ursu remarcă faptul că forma *clas* era uzuală în toate provinciile românești începând cu 1785 și până spre 1820 în Transilvania și în Banat, iar în Moldova și în Țara Românească, până spre 1830. Lingvistul ieșean ajunge la concluzia că lat. *classis* reprezintă originea rom. *clas* în Transilvania și în Banat (*clas* apare în texte publicate la Sibiu, Brașov, Blaj, dar și la Viena sau la Budapesta, unele aparținând reprezentăților Școlii Ardelene Ion Budai-Deleanu, Gheorghe Șincai ș.a.), iar ngr. *κλάσις* reprezintă originea rom. *clas* în Moldova și în Țara Românească<sup>12</sup>.

Așadar, avem în față două dublete, două omonime diatopice:

- *clas*<sub>1</sub> (Transilvania și Banat, sf. sec. al 18-lea – înc. sec. al 19-lea) < lat. *classis*;
- *clas*<sub>2</sub> (Moldova și Țara Românească, sf. sec. al 18-lea – înc. sec. al 19-lea) < ngr. *κλάσις*.

Nici profilul cultural al autorilor care atestă forma *clas* (indiferent de provincia românească) și nici contextul cultural respectiv, în totalitatea sa, nu corespund cu posibilitatea ca rus. *класс* să se afle la originea formei românești respective.

În ceea ce privește forma modernă *clasă*, ea devine uzuală în Transilvania și în Banat începând cu circa 1820, iar în Moldova și în Țara Românească, începând cu circa 1830. Exact ca și în cazul predecesorului său (dubletul *clas*<sub>1</sub> ~ *clas*<sub>2</sub>), *clasă* ascunde două omonime diatopice: N.A. Ursu afirmă că, în conformitate cu atestările examinate, *clasă*<sub>1</sub>, din Transilvania și din Banat, este un împrumut din germ. *Klasse*, iar *clasă*<sub>2</sub>, din Moldova și din Țara Românească, este un împrumut din fr. *classe*. În perioada următoare, în româna literară și standardizată, cele două forme omonimice *clasă* s-au confundat într-un singur lexem.

Credem că, într-un dicționar istorico-etimologic, destinat specialiștilor, nu poate fi omis, din prezentarea soluției etimologice, niciun fapt din cele menționate mai sus<sup>13</sup>. Eventuala alternativă, de a recurge la o formulă concisă (și „non-distinctivă”), în conformitate cu tradiția etimografică românească

<sup>12</sup> Cf. adaptări morfologice similare citate de Ursu 1965, 56: lat. *analysis*, ngr. *ἀνάλυσις* > rom. înv. *analîs* s.n. (rom. actual *analiză* s.f.); lat. *basis*, germ. *Basis* > rom. înv. *bas* ~ *baz* s.n. (rom. actual *bază* s.f.).

<sup>13</sup> Soluția etimologică nu ar putea fi prezentată decât sub forma unui comentariu alcătuit din câteva propoziții.

(„Din lat. *classis*, ngr. *κλᾶσις*, germ. *Klasse*, fr. *classe*”) ar fi complet neproductivă, punându-l pe cititor în imposibilitatea de a decoda corect scenariul respectiv.

În plus, pentru validarea fiecăruia dintre etimoanele menționate, într-un caz sau în altul, se impune aplicarea unui criteriu suplimentar, pe care l-am putea numi *criteriul anteriorității etimoanelor propuse*. Acest criteriu se referă la exigența elementară ca etimoanele aduse în discuție să fie suficient de vechi și suficient de bine implantate în limba de origine, ca să se fi putut transmite românei (cf. Durkin 2014: 13–14; Buchi 2016: 342: „[T]he etymon has to be documented before the loanword”). În cazurile analizate în cele ce urmează vom încerca să includem în argumentare și datele respective, în măsura posibilităților.

#### 4.2. Stat

Substantivul *stat* s.n. ‘autoritate suverană prin intermediul căreia se exercită funcționalitatea sistemului social și sunt reglementate relațiile dintre oameni pe un anumit teritoriu’ face parte dintr-o lungă serie de cuvinte despre care se afirmă că reprezintă un tip special de etimologie multiplă: forma lor provine dintr-o limbă (de obicei, din latină), iar sensul, din altă limbă (cel mai adesea, din franceză) (cf. Hristea 1968: 107–108; Ivănescu 1980: 666–667 și, recent, Bogdan Oprea 2010, care tratează în detaliu cuvinte de felul *consiliu* s.n., *efect* s.n., *impozit* s.n., *materie* s.f., *probă* s.f., *punct* s.n., *spirit* s.n., *stat* s.n., *tezaur* s.n., *virtute* s.f.).

Examinând cele mai vechi atestări pentru forma *stat* s.n. (DLR s.v. *stat*; Ursu, Ursu 2004, 108; 2011b, 312)<sup>14</sup>, constatăm că ele pot fi clasificate în felul următor, în conformitate cu repartizarea lor teritorială, respectiv, în funcție de contextul cultural care le-a generat:

1. Atestări localizate în Moldova, fiind vorba de traduceri din franceză datorate lui Gherasim Putneanu, arhimandrit la episcopia din Roman, apoi la mitropolia din Iași (șapte texte din intervalul 1780 – circa 1800), la care se adaugă traduceri, tot din franceză, ale altor oameni de cultură (din 1821, 1823 etc.)

2. Atestări localizate în Transilvania, în Bucovina și în unele regiuni conexe, din fostul Imperiu Austro-Ungar (Budapesta, Liov), începând cu anul 1785, la autori precum Ion Budai-Deleanu, Samuil Micu, Ioan Bobb ș.a., fiind vorba adesea de traduceri din germană (1785, 1788, 1794, 1818, etc.) sau de foi volante cu text paralel german-român (1785, 1808, 1810, 1811, 1813).

Prima clasă a atestărilor reprezintă un împrumut din fr. *État*<sup>15</sup>, al cărui semnificativ a fost adaptat prin latinizare (după lat. *status*) și/sau prin românizare,

<sup>14</sup> Atestarea din Cantemir, *Istoria ieroglifică (statul monarhiei)*, în DLR s.v. *stat*<sup>1</sup> este izolată, în sensul că se plasează în raport de discontinuitate cu atestările ulterioare, care încep din anul 1780 și care marchează lexicalizarea cuvântului în limbă; v. mai jos discuția despre conceptul de discontinuitate.

<sup>15</sup> Fr. *État* s.m. ‘autoritate suverană...’ este atestat începând cu anul 1500, vocabula apărând deja din 1213, cu alte sensuri (TLF).

adică prin atracția omonimului *stat* (part. trecut de la verbul *a sta*), dar și prin încadrarea în seria unor alternanțe evidente pentru orice poliglot, de tipul: lat. *stella* ~ rom. *stea* ~ fr. *étoile*; lat. *stinguere* ~ rom. *stinge* ~ fr. *éteindre*; rom. *stindard* ~ fr. *étendard* etc. Alternativ, e posibil să fi jucat un rol și faptul că substantivul francez reunește sensurile „stare” (grafiat *état*) și ‘autoritate suverană...’ (grafiat *État*) – în acest caz ar fi vorba de îmbogățirea vechiului substantiv românesc *stat* „stare” cu sensul ‘autoritate suverană...’, deci cu un împrumut de sens (procedeu asimilabil cu calcul semantic).

Din punctul nostru de vedere, în cazul împrumuturilor, în general, primordial este conceptul, înțelesul, nu forma, în sensul că cei ce efectuau împrumuturile aveau drept obiectiv să împământenească noi concepte (împrumutul lexical fiind doar una dintre posibilități, pe lângă calcul semantic); scopul lor nu era deloc să îmbogățească vocabularul cu noi forme verbale. Credem că filiera franceză se impune fără putință de tăgadă în acest caz, având în vedere tocmai faptul că cele mai vechi atestări relevante ale lexemului *stat* din Moldova sunt *toate traduceri din franceză* (nouă la număr). Anterior, unii cercetători au argumentat în același sens, vorbind despre faptul că unele cuvinte au putut fi împrumutate exclusiv din franceză, cu toate că, din punctul de vedere al formei, ele sunt mai apropiate de cuvintele corespunzătoare latinești decât de etimoanele franțuzești (Graur 1963: 12; Bogdan Oprea 2011: 80).

În ceea ce privește cea de-a doua clasă de atestări, ea se explică prin același mecanism, cu deosebirea că trebuie să pornim de la o altă origine: în cazul de față, suntem în fața unui împrumut din germ. *Staat*<sup>16</sup>, care a suferit aceeași adaptare (latinizare și/sau românizare), ca și împrumutul din franceză, ajungându-se la un cuvânt identic formal și semantic: *stat*.

Faptul că termenul german trebuie atras în această discuție este probat și de următoarele două forme, neadaptate sau adaptate parțial la pronunțarea, respectiv, ortografia românească:

*ștat* s.n., care continuă pronunțarea germană, atestat, între altele, într-o carte publicată la Budapesta în 1821;

*staat* s.n., care continuă grafia germană, atestat, între altele, într-un text administrativ tradus din germană și publicat la Brașov în 1836 (ambele ap. Ursu, Ursu 2011b: 312).

*Stat*<sub>1</sub> provenit din influența franceză și *stat*<sub>2</sub> provenit din influența germană sunt, așadar, două dublete etimologice, pe care le-am mai putea numi „omonime etimologice” (cf. Moroianu 2005: 138–140 și *passim*) sau „omonime diatopice” (după Andronache 2008, care vorbește de omonime diacronice), având, în același timp, conținut semantic identic. Din punctul de vedere al genezei lor, cele două dublete omonimice se diferențiază net în diatopie, implicit, și din punctul de vedere

<sup>16</sup> Germ. *Staat* s.m. ‘id.’ este atestat din secolul al 17-lea, apărând, cu alte sensuri, deja din secolul al 14-lea (Pfeifer).

al mediului cultural în care au apărut (fr. *milieu créateur*). În cursul etapei de lexicalizare (încheiată în jurul anului 1830, cf. observația din Ursu, Ursu 2011b: 312: „pe la 1830 forma [*stat*] era frecventă”) și în cadrul procesului general de unificare și standardizare a limbii române, cele două dublete s-au întâlnit și s-au confundat într-un singur lexem<sup>17</sup>.

Nu ni se pare posibil să explicăm rom. *stat* ca un împrumut din lat. *status*. În latina scrisă din Antichitate, *status* nu avea sensul corespunzător (OLD s.v. *status*<sub>2</sub> menționează sensuri precum ‘poziție; statură; condiție; situație; ordine’). Este adevărat că latina medievală și științifică cunoaște, pentru *status*, și sensul de care ne ocupăm aici, însă el este rar (Niermeyer s.v., sensul 10.; absent în Du Cange). Ceea ce ni se pare decisiv, în acest caz, este faptul că cele mai vechi atestări românești se încadrează, fără excepție, într-un context cultural definit fie de influența modernizatoare franceză (în Moldova), fie de influența modernizatoare germană (în Transilvania și în Bucovina). Latinizarea semnificantului, la care ne-am referit mai sus, este cu totul altceva decât efectuarea unui împrumut din latină; ea ține exclusiv de nivelul adaptării formale a celor două dublete etimologice împrumutate din franceză și din germană (*stat*<sub>1</sub> și *stat*<sub>2</sub>).

DEX dă, pentru *stat*, următoarea indicație etimologică, prin intermediul căreia pare să distingă, pe de o parte, două limbi, italiana și latina, care ar fi transmis semnificantul și unele sensuri și, pe de altă parte, franceza, din care s-ar fi împrumutat alte sensuri: „Din it. *stato*, lat. *status* (cu unele sensuri după fr. *état*)”.

DLR (vol. apărut în 1994) dă o etimologie cvadruplă non-distinctivă: „Din lat. *status*, fr. *état*, it. *stato*, germ. *Status*” (dar, cum a remarcat deja Bogdan Oprea [2010: 151], DLR ar fi trebuit să citeze germ. *Staat*, nu *Status*; ultimul, un termen

<sup>17</sup> Moroianu 2005 vorbește despre *omonime etimologice* (p. 138–140), *paronime etimologice* (p. 141) și *sinonime etimologice* (p. 141–142). Categoria omonimelor etimologice este ilustrată cu numeroase exemple prezentând o diferențiere semantică sensibilă: „*bancă*<sub>1</sub> (de școală) s.f. (fr., it., germ.) și *bancă*<sub>2</sub> (Fin.) s.f. (it., fr.), [...] *diligență*<sub>1</sub> (vehicul) s.f. (fr.) și *diligență*<sub>2</sub> (Livr.; promptitudine) s.f. (lat., fr.), [...] *parabolă*<sub>1</sub> (povestire alegorică) s.f. (fr., lat.) și *parabolă*<sub>2</sub> (Matem.) s.f. (fr., lat.)”. Pentru clasa paronimelor etimologice, autorul citează mai multe exemple printre care figurează „*arab* și *arap*, [...] *baton* și *baston*, [...] *cabană* și *cabină*, [...] *polc* și *pâlc*”. În privința sinonimelor etimologice, Moroianu observă că, prin forța lucrurilor (adică în virtutea originii lor, mai îndepărtate sau mai apropiate, comune) unele paronime etimologice sunt, în același timp, sinonime etimologice: „*arab* și *arap*, [...] *polc* și *pâlc*, [...] *leal* și *loial*, [...] *adjutant* și *aghiotant*”. Având în vedere suprapunerea parțială dintre sinonimele și paronimele etimologice, constatată mai sus, credem că nu poate fi negată în principiu posibilitatea ca unele dublete etimologice omonimice să fie, în același timp, și sinonime, precum în cazul analizat mai sus: *stat*<sub>1</sub> ~ *stat*<sub>2</sub>, sau, eventual, *cauciuc* provenit din influența franceză ~ *cauciuc* provenit din influența germană, analizat mai jos (4.4.).

Existența unor dublete etimologice care să fie în același timp *omonime* și *sinonime* este menționată de Stelian Dumistrăcel (1973: 670), care se referă la variantele „*gheneral* sau *regiment*, în texte aparținând unor scriitori din Transilvania, ca și la vorbitori ai graiurilor populare din aceeași provincie” explicabile „direct din germ. *General*, *Regiment*”, adăugând că *gheneral* și *regiment* din celelalte provincii românești provin din „limba română literară mai veche”, având așadar o origine directă diferită față de cea a formelor *gheneral* și *regiment* din Ardeal.

tehnic, semnifică ‘poziție; statut; situație’. – Mai observăm că termenul francez ar fi trebuit scris cu majusculă).

Se cuvine să subliniem faptul că nu dispunem de vreo dovadă sau de vreun indiciu că *it. stato* ar fi avut vreo contribuție în acest caz. Ca atare, putem bănuși că *it. stato* a fost citat ca etimon în DEX și în DLR în virtutea simplei asemănări formale cu rom. *stat*.

### 4.3. Cadastru ~ catastru

Substantivul neutru *cadastru* are o variantă regională și învechită *catastru*. Prima formă, literară, este împrumutată din fr. *cadastre*, iar a doua, din germ. *Kataster* (Ursu, Ursu 2006: 140; DELR s.v. *cadastru*). Cele mai vechi atestări sunt înregistrate la Ursu, Ursu (2006: 140).

Forma *cadastru* apare pentru prima dată într-un număr din 1830 al ziarului „Albina românească” de la Iași, apoi în dicționarul lui Iordache Golescu (1768–1848; boier, om politic, scriitor, lexicograf, care și-a desfășurat activitatea la București), rămas în manuscris și datat „circa 1832”. De altfel, în același dicționar figurează și forma neadaptată *cadastr*, care indică, fără dubiu, originea franceză directă: partea finală a acestei forme corespunde cu pronunțarea etimonului francez<sup>18</sup>.

Cât privește forma *catastru*, aceasta este semnalată, pentru prima dată, într-o foaie volantă din 1811, conținând un text paralel german-român, care a circulat în Bucovina, apoi în revista „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (Brașov, 1844)<sup>19</sup>.

Atestările românești menționate mai sus se coroborează perfect cu soluțiile etimologice propuse, indicând o diferențiere teritorială netă, având în vedere faptul că, în epoca respectivă, Bucovina și Transilvania erau sub influența limbii germane, iar Moldova și Țara Românească se aflau sub influența limbii franceze. Ulterior, în româna literară standard, forma *cadastru* s-a generalizat, iar *catastru* a fost marginalizat și, în cele din urmă, eliminat complet.

Distincția semnalată este deja operată în DELR („*cadastru* [...] < fr. *cadastre*; [...] *catastru* < germ. *Kataster*”), ceea ce reprezintă un pas înainte, în sensul „etimologiei distinctive” de care vorbea Schweickard (1986).

\*

Credem că, în cele trei cazuri analizate mai sus, *clas* ~ *clasă*, *stat* și *cadastru* ~ *catastru*, originea multiplă este mai presus de orice îndoială. Este însă adevărat că în multe alte cazuri datele (atestările etc.) disponibile pot să nu permită o analiză la fel de precisă. Astfel, multe texte în care apar atestările vechi pot fi greu sau imposibil de încadrat univoc la o influență externă sau la alta (de exemplu, poate fi vorba de

<sup>18</sup> Fr. *cadastre* s.m. ‘id.’ este atestat din secolul al 16-lea (TLF).

<sup>19</sup> Germ. *Kataster* s.n., s.m. ‘id.’ este atestat din secolul al 16-lea, o formă latinizată, *Catastrum*, fiind semnalată în secolul al 17-lea (Pfeifer).

texte originale, nu de traduceri etc.; v. pe larg despre această dificultate și despre altele la Vîrban: 2000, 265–269). Cazurile în care *criteriul lingvistic și cel al atestărilor vechi sunt neoperaționale sau indisponibile* trebuie clasificate în conformitate cu sugestia lui Francisc Király: *etimologie probabilă* (v. mai sus). În cele ce urmează, ne oprim asupra unor astfel de cazuri (4.4. *cauciuc* și 4.5. *luțernă ~ luzernă ~ lucernă*).

#### 4.4. Cauciuc

Cele mai vechi atestări ale cuvântului *cauciuc* s.n. au fost înregistrate de Ursu, Ursu (2011a: 123), care indică o etimologie dublă: „fr. *caoutchouc*, germ. *Kautschuk*”. Aceeași soluție etimologică se găsește în DELR.

Din punct de vedere formal, situația atestărilor respective este următoarea: *cauciuc* (trei ocurențe), *cauciuc* (o ocurență), *caușuc* (patru ocurențe). Diferențele țin exclusiv de nivelul grafiei, prin care s-a încercat să se păstreze parțial (-*ci*-, -*ș*-), grafiile din limbile-sursă. Pronunțarea lor era, foarte probabil, cea din limba actuală: [kau'tʃuk]. Așadar, formele românești corespundeau aproximativ pronunțărilor din franceză și germană, cu două deosebiri de detaliu: spre deosebire de pronunțarea formei franțuzești actuale ([kau'tʃu], fără [-k] final), toate formele românești au un -*c* final, care conta, desigur, și în pronunțare. Deci, ipoteza provenienței din fr. *caoutchouc* [kau'tʃu] ar trebui nuanțată cu remarca privind faptul că sunetul final [-k] al formelor românești poate proveni din forma franțuzească scrisă. (Este totuși posibil că acest [-k] final să provină dintr-o pronunțare franceză din secolul al XIX-lea: TLF s.v. *caoutchouc* conține o mărturie privind o pronunțare franceză cu [-k] final)<sup>20</sup>. În ceea ce privește forma germană, ea este accentuată pe prima silabă: ['kau-], deci ipoteza provenienței din germană ar trebui nuanțată cu presupunerea unei schimbări de accentuare<sup>21</sup>.

Dacă ne gândim la *criteriul atestărilor vechi*, în sensul în care acestea pot proba filierele prin care cuvântul a pătruns în română, observăm că toate atestările, cu excepția celei mai vechi, din 1851 (dintr-un calendar cu texte anonime), pot fi departajate cu ușurință. Astfel, ținând cont de faptul că este vorba de traduceri din franceză, atribuim următoarele patru atestări *influenței franceze*:

*cauciuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul medicinei, București, 1852);  
*caușuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul chimiei, București, 1852);  
*cauciuc* (traducere după versiunea franceză a romanului *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher Stowe, Iași, 1853);  
*caușuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul fizicii, București, 1857).

<sup>20</sup> Fr. *caoutchouc* s.m. ‘latex (= substanță cleioasă produsă de unii copaci tropicali); substanță elastică obținută din latex sau pe cale sintetică, având diverse întrebuințări’ este atestat începând cu anul 1736 (TLF).

<sup>21</sup> Germ. *Kautschuk* s.m. (și n.) ‘latex’ cunoaște o primă atestare izolată din 1783, fiind apoi, atestat continuu de la începutul secolului al XIX-lea (Pfeifer).

În ceea ce privește *influența germană*, putem identifica următoarele două atestări:

*cauciuc* (o revistă de popularizare științifică redactată de Iuliu Barasch, București, 1859),  
*caușuc* (un tratat de botanică și silvicultură al aceluiași Iuliu Barasch, București, 1861),

cu argumentul că Barasch (1815–1863, medic, botanist, pedagog de origine evreiască, animator al vieții culturale din Țara Românească) și-a făcut studiile la Berlin și Leipzig. În virtutea acestui fapt, putem crede că el a împrumutat pe *cauciuc* din germană, independent de atestările menționate mai sus (care indică filiera franceză). Diferența cronologică dintre cele două serii de atestări este ne semnificativă. Se poate presupune că e mai puțin probabil ca Barasch să fi auzit acest cuvânt din limba română, din mediul în care își desfășura activitatea, sau să-l fi împrumutat din franceză, dar nu putem avea deplina certitudine<sup>22</sup>.

În acest caz, filiera franceză este sigură (afirmăm acest lucru având în vedere cele patru atestări din intervalul 1852–1857, așadar, întemeindu-ne pe criteriul atestărilor vechi). În ceea ce privește filiera germană, există o oarecare posibilitate, dar nu avem la îndemână nici distincții lingvistice, nici distincții privind distribuția atestărilor vechi în diatopie, în diacronie etc. suficient de nete pentru a o putea proba definitiv.

E important să precizăm că germ. *Kautschuk* are numai sensul ‘latex’. Altfel, germana dispune de mai vechiul substantiv *Gummi*, care corespunde semantic fr. *caoutchouc* și rom. *cauciuc*, având atât sensurile ‘rășină; latex’, cât și ‘substanță elastică obținută din latex sau pe cale sintetică, având diverse întrebuințări’ (atestat sporadic din secolul al XIII-lea, apoi, mai frecvent, din secolul al XV-lea [Pfeifer]). Această constatare confirmă statutul de etimon al fr. *caoutchouc* (care era oricum sigur), diminuând probabilitatea filierei germane în acest caz.

După părerea noastră, soluția etimologică poate fi formulată astfel: „Împrumut din fr. *caoutchouc* (cf. atestările respective din intervalul 1852–1857); atestările din scrierile lui Barasch (1859, 1861) ar putea indica o filieră suplimentară (germ. *Kautschuk*), dar ea nu este sigură”.

Semnalăm faptul că și DEX propune pentru rom. *cauciuc* o etimologie dublă, dar formula este diferită de cea din Ursu, Ursu 2011a: 123. După DEX, avem a face cu un împrumut din fr. *caoutchouc* și rus. *каучук*. În realitate, rom. *cauciuc* s-a impus definitiv în limbă, adică s-a lexicalizat, în deceniile următoare primelor atestări: cuvântul figurează în mai multe dicționare uzuale ale limbii române din secolul al XIX-lea (din 1857, 1862, 1886, 1893, 1896, 1899), precum și în operele mai multor scriitori din același secol, printre care Mihai Eminescu și I.L. Caragiale. După 1900, cantitatea atestărilor crește spectaculos. Având în vedere ceea ce se știe despre periodizarea și particularitățile influenței ruse asupra românei în general

<sup>22</sup> De exemplu, există informații că Barasch cunoștea și limba franceză: un biograf minuțios ar putea arăta că autorul citat avea, în biblioteca sa personală, și cărți în franceză, conținând cuvântul *caoutchouc*, ceea ce ar spori semnificativ șansele ca Barasch să fi împrumutat cuvântul din această limbă, nu din germană.

(pentru care cf. Vascenco 1959), precum și faptul că nu dispunem de atestări ce s-ar revendica, într-un fel sau altul, din influența rusă, credem că filiera respectivă nu este posibilă în acest caz<sup>23</sup>.

DA, CADE, DEXI, NDU indică pentru rom. *cauciuc* doar etimologia franceză, ceea ce este, desigur, o soluție foarte prudentă.

#### 4.5. Luțernă ~ luzernă ~ lucernă

Etimologia formelor *luțernă* ~ *luzernă* ~ *lucernă* s.f. ‘plantă furajeră’ este discutată de profesorul Stelian Dumistrăcel în articolul publicat în SCL (1973: 673–674, de unde reluăm faptele și detaliile expuse mai jos, pe care le-am coroborat și completat cu date din DLR [vol. publicat în 2008] și din alte lucrări).

Cea mai veche formă dintre cele citate mai sus este *luțernă*. Ea a fost general utilizată în cursul întregului secol al XIX-lea, inițial, în Transilvania, de unde s-a difuzat masiv și în Moldova și în Țara Românească, funcționând ca o formă literară în epocă. În cursul secolului al XX-lea, forma *luțernă* continuă să fie folosită sporadic, de exemplu, în scrierile unor scriitori precum Mihail Sadoveanu și Cezar Petrescu. Majoritatea specialiștilor au apreciat că la originea ei se află germ. *Luzerne* (Arvinte 1971: 165; Dumistrăcel 1973: 673; cf. și TDRG<sub>3</sub>; DEX [ultimul dicționar menționează *lucernă* ca intrare, iar *luțernă*, *luțărnă* ca variante regionale, propunând, în mod nediferențiat, pentru tot acest ansamblu de forme, germ. *Luzerne* drept unic etimon]; DLR)<sup>24</sup>. Stelian Dumistrăcel argumentează în favoarea etimologiei germane, referindu-se la cea mai veche atestare cunoscută cu forma *luțernă*, care datează din 1806 și provine dintr-o lucrare a lui Gheorghe Șincai, publicată la Budapesta, fiind vorba probabil de o traducere din germană. În același sens pledează și multe alte atestări ale formei *luțernă* din secolul al XIX-lea (citate *ad locum* de profesorul Dumistrăcel; cf. și DLR), indicând, așadar, și ele, filiera germană, care ni se pare mai presus de orice îndoială: ea este indicată mai ales de criteriul atestărilor și, în plus, este sprijinită de criteriul lingvistic: rom. *luțernă* corespunde perfect, atât semantic, cât și formal, cu etimonul german avut în vedere, *Luzerne*.

În schimb, Tamás (1966: 511), deși își întemeiează argumentarea pe aproximativ aceleași atestări pe care le menționează și Stelian Dumistrăcel, afirmase anterior că la originea formei *luțernă* se află mai degrabă termenul corespunzător maghiar, *lucerna*, cu argumentul că, în domeniul agriculturii, influența maghiară va fi fost mai importantă decât cea germană. Corespondența din

<sup>23</sup> Este adevărat că influența limbii ruse asupra românei s-a făcut simțită din nou după 1945, dar, în acest caz, ea nu a putut aduce nimic: pe de o parte, cuvântul era oricum bine implantat în limba română, pe de altă parte, rus. *каучук* este un termen mai rar utilizat, având exclusiv sensul ‘latex’; pentru sensul ‘substanță elastică obținută din latex sau pe cale sintetică...’ limba rusă recurge la un alt substantiv: *резина* (v., pentru ambele: Vasmer; Ozhegov).

<sup>24</sup> Germ. *Luzerne* s.f. este atestat începând cu secolul al 18-lea (fiind vorba, de altfel, de un împrumut din fr. *luzerne*, pentru care v. nota următoare) (Pfeifer).

punctul de vedere al sensului este satisfăcătoare, în schimb, din punct de vedere formal, ar trebui să admitem o schimbare de accent: termenul maghiar este proparoxiton (*lucerna* ['lutserna]; cf. nota 26 pentru unele detalii în acest sens). Această schimbare de accent este admisibilă în sine, însă ea ni se pare, într-un fel, fără obiect, de vreme ce atestările cunoscute se revendică din influența germană, nu din cea maghiară<sup>25</sup>.

Profesorul Dumistrăcel se referă în mod expres la absența argumentelor lingvistice (prin care s-ar putea distinge între dubletul din germană și eventualul dublet din maghiară) în acest caz:

„Există însă o altă categorie de cuvinte pentru care nu se pot face astfel de distincții, întrucât variantele care se explică prin germană au formă asemănătoare (sau identică) cu cele care provin din maghiară. Este cazul rom. *luțernă*” (Dumistrăcel 1973: 673).

După ce a argumentat, pe baza criteriului atestărilor (și în pofida părerii lui Tamás 1966: 511), că vocabula *luțernă* provine din influența germană (având în vedere atestările și circulația ei în secolul al XIX-lea), Stelian Dumistrăcel adaugă că, deși nu există indicii lingvistice în favoarea filierei maghiare, există, în schimb, considerente de alt ordin, în baza cărora s-ar putea, totuși, admite și pătrunderea din maghiară a unei forme identice. Este vorba despre datele colectate, în perioada interbelică, în cursul anchetelor dialectale efectuate de Emil Petrovici și publicate în ALR SN vol. 1, harta 141, consacrată noțiunii ‘lucernă’:

„În Transilvania trebuie luată în considerație și filiera maghiară, mai ales în zonele unde influența acestei limbi este mai puternică, și în cazul informatorilor care vorbeau maghiara (cazul tipic al punctului 334, cu informator bilingv)” (Dumistrăcel 1973: 674)<sup>26</sup>.

Din punctul nostru de vedere, ipoteza filierei maghiare este marcată, în mod iremediabil, de indecidabilitate. Nu dispunem nici de diferențieri lingvistice (formale, semantice), nici de diferențieri privind distribuția în diatopie sau în diacronie, care ar putea proba că, pe lângă împrumutul din germană, avem a face și cu un dublet omonimic provenit din maghiară. Altfel spus, este posibil ca unii informatori din regiunile supuse influenței maghiare să fi împrumutat forma

<sup>25</sup> Magh. *lucerna* este atestat din 1774 (fiind vorba de un împrumut din germ. *Luzerne*) (EWU).

<sup>26</sup> Harta menționată conține și două forme cu accentuare proparoxitonă (de tip *luțerna*): punctul 37 din vestul Banatului și punctul 287 din centrul Transilvaniei. La o privire superficială, s-ar părea ca aceste două forme indică filiera maghiară, știut fiind faptul că termenul echivalent din această limbă este accentuat în mod similar: *lucerna* ['lutserna]. Lucrurile însă nu stau așa, deoarece informatorii din cele două puncte sunt alogeni care furnizează răspunsuri în limba lor maternă: sârbă, respectiv, maghiară. – În atlasele regionale, la chestiunea nr. [1053], pentru „lucernă”, nu s-a înregistrat nicio formă accentuată proparoxitonă (de tipul *luțernă*), ci numai forme accentuate paroxitonă (de tipul *luțernă*, *luțárnă*, *lucérnă* etc., cf. NALR–Olt., vol. III, p. 221, MN, planșa 74; ALRR–Trans., vol. IV, p. 275, MN, planșa 69; ALRR–Mar., vol. IV, p. 307, MN, planșa XXXIII; ALRR–Munt. și Dobr., vol. III, p. 48, MN; NALR–Ban., vol. II, h 343; NALR–Mold. și Bucov., vol. III, MN, p. 358, pl. 202).

*luțernă* din maghiară, dar e la fel de posibil și ca ei să fi recurs la germanismul *luțernă*, care era deja bine implantat în limbă, cum susține chiar profesorul Stelian Dumistrăcel. În citatul de mai sus se afirmă că „trebuie luată în considerație și filiera maghiară”. Acest lucru echivalează cu admiterea posibilității respective, nu cu demonstrarea ei definitivă. După părerea noastră, filiera germană este sigură în acest caz, în timp ce filiera maghiară este doar posibilă.

În ceea ce privește forma *luzernă*, ea apare începând cu 1861 în lucrările unor specialiști în agronomie ce și-au făcut studiile în Franța, precum Ion Ionescu de la Brad (1818–1891). Ea se explică deci ca un împrumut din fr. *luzerne*, care nu a depășit registrul livresc<sup>27</sup>.

În fine, forma *lucernă*, specifică limbii literare actuale, este atestată din 1886 (cf. Dumistrăcel 1973: 674, n. 19). Nu dispunem pentru aceasta de o sursă externă. Ea se explică drept o evoluție internă: avem a face cu o formă hipercorectă, o refacere pornind de la vechiul fonetism *luțernă*. În seria dubletelor *țeremonie* ~ *ceremonie*, *țentru* ~ *centru*, *medițină* ~ *medicină*, *țilindru* ~ *cilindru* etc., formele în *țe-*, *ți-* se recomandă drept germanisme învechite. Ca o reacție la particularitatea fonetică respectivă, vorbitorii au creat noua formă *lucernă*, care s-a generalizat în limba literară.

## 5. Piste de cercetare suplimentare și concluzii

Fiind vorba de împrumuturile neologice, conceptul cu care am operat în acest studiu – „criteriul atestărilor vechi...” – trebuie înțeles în conjuncție cu ceea ce am numit „perioada de lexicalizare” – perioada ce începe odată cu pătrunderea împrumutului lexical în limbă (în mod ideal, așadar, cu prima lui atestare) și se încheie odată cu implantarea lui în limbă sau, după caz, într-un anumit stil funcțional al limbii. O parte însemnată dintre împrumuturile neologice prin care limba română s-a modernizat au avut perioada lor de lexicalizare în interiorul intervalului 1780–1860, cu variații corespunzătoare, de la caz la caz. Sintezele lexicografice Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b se remarcă și prin faptul că adesea oferă indicii precise privind limitele perioadelor de lexicalizare, în cazuri concrete: începutul este indicat de cea mai veche atestare a termenului în cauză, iar încheierea perioadei de lexicalizare, de formule precum „pe la 1830 (sau 1840, 1850) cuvântul era frecvent”. În genere, finalizarea perioadei de lexicalizare poate fi indicată de aspecte precum: frecvența sporită a lexemului dat în diverse stiluri funcționale, prezența lui în dicționarele uzuale, în presă, în scrierile beletristice (de ex., *cometă* într-o bine-cunoscută poezie de Gr. Alexandrescu).

Ni se pare extrem de important să identificăm și să ținem seama de limitele perioadei de lexicalizare a împrumuturilor lexicale pentru că influența filierelor multiple este acceptabilă numai în interiorul perioadei de lexicalizare. Odată

<sup>27</sup> Fr. *luzerne* s.f. este atestat din 1566 (TLF).

împrumutul implantat și generalizat în limbă, eventuale atestări ulterioare, ce ar putea să indice filiere suplimentare (în special, atestări din traduceri, dar nu numai) și deci să sporească formula etimologică (din simplă, să o facă dublă; din dublă – triplă etc.) nu mai pot fi luate în calcul din simplul motiv că un traducător (din italiană, rusă etc.) deja folosea lexemul respectiv ca pe un element cunoscut din interiorul limbii române, independent de faptul că acel lexem are un corespondent și în italiană, în rusă etc. (cf. *cauciuc, stat*, analizate mai sus).

Am arătat mai sus, cu exemple, că limitarea la criteriul lingvistic (al particularităților formale, semantice) poate să producă soluții etimologice neconforme cu adevărata istorie a cuvintelor. De aceea criteriul atestărilor vechi ni se pare a fi un „pilon” obligatoriu al cercetărilor etimologice. Credem că este necesar să se recurgă la el sistematic, chiar și atunci când dispunem de distincții lingvistice ce par concludente, nu doar atunci când criteriul lingvistic este neoperațional.

Există, în limbajul uzual, preștiințific, o antinomie între noțiunile „teorie, teoretic” și „practică, practic”, în sensul devalorizării primei serii și a valorificării celei de-a doua (*În teorie e așa..., dar în practică este altfel...*). Ne vom permite, în acest context, să recurgem la antinomia respectivă, spunând că, „teoretic” (adică limitându-ne la criteriul lingvistic), un cuvânt precum *brigadă* este împrumutat din franceză, din germană și din rusă; o formă precum *aghent* este din germană și din rusă; *clas* este din rusă, iar *clasă*, din franceză, dar „practic” (adică examinând atestările vechi cunoscute), situația se înfățișează, sau se poate înfățișa, în cu totul altă lumină.

Un alt aspect important este „continuitatea” sau, invers, „discontinuitatea atestărilor (implicit, a uzului unui cuvânt dat)” (pentru care cf. Andronache 2008). Pot fi semnalate cazuri de împrumuturi vechi ocazionale, personale, care nu au fost urmate deloc de difuzare în limbă (de ex., *avocat, cometă*, în secolul al XVII-lea): acestea sunt atestări izolate, în raport de discontinuitate cu perioada modernă, începând cu 1780, când cuvintele corespunzătoare au fost împrumutate independent de vechile atestări (pentru că românii din zorii modernității, necunoscând textele vechi respective, au împrumutat cuvintele de care aveau nevoie din afara limbii române). Continuitatea și discontinuitatea se pot referi nu doar la distribuția în cronologie, ci și la distribuția din alte puncte de vedere, de exemplu, la distribuția în spațiu, cf. cazurile analizate mai sus *clas* ~ *clasă*; *stat* (în Moldova) ~ *stat* (în Transilvania). Așadar, distincțiile prin care, cum am afirmat mai sus, trebuie probate etimologiile multiple pot fi reinterpretate în sensul *discontinuității dintr-un punct de vedere oarecare*. Cât timp vorbim de etimologie multiplă în sensul: „cuvinte pătrunse în limbă prin filiere diferite, pe teritorii și/sau în epoci istorice diferite”, demonstrația implică, în mod necesar și logic, evidențierea existenței unor dublete etimologice (omonimice, paronimice), precum și evidențierea unei anumite discontinuități a uzului, în perioada de lexicalizare (sau anterior). E adevărat și faptul că există un alt tip de etimologie multiplă, ce pare să nu implice vreo discontinuitate – cuvintele împrumutate de poligloți, care vor fi avut drept punct de plecare, în mod individual și conștient, două sau mai multe etimoane

(din limbi diferite) echivalente semantic și asemănătoare formal. Însă etimologiile multiple de acest gen pot fi ușor presupuse, dar sunt greu de demonstrat.

O posibilă obiecție la adresa „criteriului atestărilor vechi” poate fi exprimată având în vedere considerentul că documentarea de care dispunem este adesea lacunară și că este posibil oricând să iasă la iveală date noi, care să impună modificarea analizei. Credem că putem respinge această obiecție insistând asupra următoarelor aspecte: caracterul posibil lacunar al documentării de care dispunem la un moment dat nu trebuie să ne determine să încetăm activitatea de cercetare a istoriei cuvintelor. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că, în general, atestările (așa cum sunt, fragmentare, mai vechi, mai noi etc.) sunt un „pilon” esențial al cercetărilor etimologice. Inventarierea și interpretarea lor poate fi asemănată, pe bună dreptate, cu încercarea arheologilor în a reconstrui o vază întregă pe baza câtorva cioburi păstrate. Descoperirea unor noi fragmente relevante va aduce satisfacție în comunitatea arheologilor, iar descoperirea unor atestări suplimentare relevante va aduce satisfacție printre cercetătorii istoriei cuvintelor, fiind vorba, în ambele cazuri, de pași înainte pe cărâmul cunoașterii. Așadar, în calitate de cercetători-etimologi, se cuvine să formulăm soluții în conformitate cu datele de care dispunem la un moment dat. Descoperirea unor atestări suplimentare, ce vor demonstra că, acolo unde am presupus că o atestare este izolată, avem a face, de fapt, cu o continuitate a atestărilor sau descoperirea unor atestări mai vechi, sau a unor atestări ce indică o filieră suplimentară prin care un element dat a pătruns în limbă, vor reprezenta tot atâția pași înainte în domeniul cunoașterii. Credem că nimeni nu a pretins vreodată în mod serios că progresul cunoașterii ar putea fi oprit.

Problematica noțiunilor «dublet etimologic» și «variantă etimologică», așa cum a fost ea tratată până în prezent în lingvistica românească (cf. Hristea 1968: 104; ELR s.v.; Moroianu 2005 *passim* etc.), necesită o revizitare, după părerea noastră. Mai exact, ni se pare necesar să vedem în ce măsură se suprapun și în ce măsură se diferențiază noțiunile „dublet etimologic” și „variantă etimologică”, în conformitate cu paradigma modernă „etimologie-istorie” la care dorim să aderăm.

\*

De-a lungul contribuției noastre am utilizat preponderent sintagma *etimologie multiplă*. Dar este posibilă o schimbare de optică: în măsura în care suntem deciși să surprindem și să valorificăm distincțiile, putem vorbi de *etimologie distinctivă* în loc de *etimologie multiplă*. Sesizarea distincțiilor, concomitent cu asumarea unui model teoretic care dă seama, în mod univoc, de distincțiile respective sunt trăsături proprii oricărei cercetări științifice.

Este adevărat că adesea (precum în cazul lui *cauciuc*), nu va fi posibil să găsim o soluție concludentă, din cauza documentării insuficiente disponibile etc., dar, în cazurile mai fericite, adică în cazul cercetărilor ce vor putea fi duse la capăt, este absolut inevitabil ca o asemenea cercetare:

– fie să transforme o adevărată *etimologie multiplă* într-o *etimologie distinctivă* (aceasta este o chestiune de logică pură!)

– fie să transforme o aparentă *etimologie multiplă* într-o *etimologie simplă*, sau într-una ... *mai puțin multiplă* (v., de exemplu, propunerea noastră de a elimina it. *stato* din etimologia multiplă a substantivului *stat*, în pofida DEX, DLR și Ursu, Ursu 2011b: 312; precum și propunerea de a elimina rus. *каучук* din etimologia multiplă a cuvântului *cauciuc*, în pofida DEX).

Pornind de la aceeași intuiție, Munteanu (2015: 56) distinge între: „*a*) *etimologie multiplă reală* (dovedită/confirmată [...]) și *β*) *etimologie multiplă potențială* (sau *posibilă*)”. În termenii noștri, etimologia multiplă *potențială* este cea întemeiată exclusiv pe criteriul lingvistic (etimologia multiplă „teoretică”), în timp ce etimologia multiplă *reală* este cea probată prin datele concrete ce țin de istoria cuvântului (etimologia multiplă „practică”; v. mai sus antinomia dintre noțiunile „teorie, teoretic” și „practică, practic”).

În încheiere, vom încerca să vedem în ce constă exact motivația și justificarea conceptului de „etimologie multiplă”. În acest scop, distingem între:

– *conceptul de etimologie multiplă* ca model general, privind posibilitatea teoretică a împrumutării unui lexem dat din mai multe limbi-sursă diferite și:

– *practica etimologiilor multiple*, așa cum apare ea în dicționarele limbii române.

În ceea ce privește *conceptul de etimologie multiplă*, așa cum este el teoretizat în lingvistica românească, se cuvine să admitem că este vorba de un model perfect plauzibil, care trebuie, totuși, să suporte câteva amendamente: în mod riguros, nu putem spune că unul și același lexem, pur și simplu, este împrumutat din mai multe limbi-sursă. În realitate, este vorba de un lexem al limbii române actuale standardizate (*clasă*, *stat*, *cadastru*, *cauciuc* etc.) care ascunde un ansamblu de dublete etimologice, ce pot fi paronime (*clasă* ~ *clasă*; *cadastru* ~ *cadastru*) sau omonime (*stat* în Moldova ~ *stat* în Transilvania; *cauciuc* provenit din influența franceză ~ eventual, *cauciuc* provenit din influența germană). Așadar, e vorba de unități lexicale având fiecare etimologia sa separată. În măsura în care cazurile respective există în realitatea istorico-lingvistică, se cuvine să încercăm să le probăm cu ajutorul distincțiilor (formale, semantice, în funcție de distribuția lor cronologică sau teritorială etc.). Dacă reușim să sesizăm toate distincțiile posibile și să le și exprimăm printr-un discurs etimografic oarecare, putem numi acest mod de a proceda *etimologie distinctivă*. În orice caz, indiferent de numele ce-l vom prefera, decisiv este faptul că *multiplicitatea* unei etimologii nu poate fi probată decât prin intermediul *distincțiilor*. Cu alte cuvinte, și dintr-un punct de vedere mai abstract, conceptul de etimologie multiplă nu poate fi întemeiat decât pe distincții. Uneori avem la îndemână mijloacele pentru a proba categoric distincțiile respective, alteori însă le putem numai bănui: depinde de amploarea documentației disponibile, adică depinde de contingente și de hazard.

Dorim să insistăm și asupra faptului că, pentru a demonstra o etimologie multiplă, ar trebui să punem în evidență o anumită discontinuitate: aceasta este condiția pentru a proba filierele externe diferite, pentru a proba că avem a face cu dublete etimologice. Dar este important ca această discontinuitate să fie

caracteristică doar pentru etapa istorică originară și depășită. Pentru etapa istorică ulterioară, adică pentru etapa limbii române actuale, unificate și standardizate, condiția este să constatăm fie o fuziune dintre dubletele omonimice (*stat* < fr. [în Moldova] și *stat* < germ. [în Transilvania]), fie o coliziune și o concurență între dubletele etimologice paronimice, cu rezultatul marginalizării și al eliminării unei (unor) forme, în prezent etichetate drept învechite și neliterare, și al generalizării formei acceptate de norma literară (formele învechite și neliterare *clas*, *catastru*, *luțernă* ~ *luzernă* vs. formele generalizate și literare *clasă*, *cadastru*, *lucernă*).

Dar rămâne un alt tip de cazuri, unde discontinuitatea este definitivă, neputând fi vorba de niciun fel de concurență sau coliziune, precum în cazul lui *milion* în textele vechi vs. *milion* la scriitorii moderni. Deci este vorba de un tip total diferit față de *clas* ~ *clasă*, *agent* ~ *agent*, *stat*, etc., unde dubletele paronimice s-au concurat, ajungându-se la marginalizarea și eliminarea unora (*clas*, *catastru*), respectiv, la generalizarea altora (*clasă*, *cadastru*), iar dubletele omonimice s-au confundat într-un singur lexem (*stat* și, eventual, *cauciuc*)<sup>28</sup>.

În fapt, teoria românească a etimologiei multiple pare a izvorî dintr-o concepție a fenomenului lingvistic ce amestecă, într-o manieră neinspirată, perspectiva sincronică (și normativă) cu perspectiva diacronică (și genetică). Această teorie vizează mai ales termenii împrumutați utilizați curent în limba comună actuală („De unde provin vocabulele *ofițer*?... *director*?... *milion*?... *stat*?... *cauciuc*? etc.”).

Totuși, în conformitate cu teoria etimologiilor multiple, probabil nu am putea spune că forme rare și regionale precum *crăstolă* s.f. ‘castron (pentru a servi mâncarea la masă, pentru a păstra brânza etc.)’ (împrumut din sârbă, în Banat) și *castroală* s.f. ‘vas mare de tinichea’ (împrumut din ucraineană, în Bucovina, cf. pentru ambele DA; DELR) ar reprezenta o etimologie multiplă, în pofida originii lor comune îndepărtate, care le asigură statutul de dublete etimologice.

După părerea noastră, pentru a se achita în mod onorabil de sarcinile sale, lingvistica istorică românească ar trebui să privilegieze perspectiva genetică și să nu se lase „bruiată” de preocupările normative din cadrul procesului de standardizare a limbii actuale, și mai presus de orice, să adere fără nicio rezervă la paradigma modernă a etimologiei-istorie a cuvintelor. Esențial este să reușim să explicăm realitatea istorico-lingvistică, în conformitate cu datele de care dispunem – ceea ce, de exemplu, lingvistica istorică franceză reușește să facă cu mult succes și, atenție: fără a avea nevoie să apeleze la conceptul de etimologie multiplă (și nici la cel de etimologie distinctivă, de altfel). A fost suficient să se adopte integral paradigma modernă a etimologiei-istorie<sup>29</sup>.

<sup>28</sup> Cf. Popescu (2013: 2005–2007) pentru mai multe exemple prin care se evidențiază taxonomia remarcabil de diversificată a faptelor incluse în mod obișnuit în categoria etimologiei multiple: *lampă* ~ *lambă*; *șoholadă* ~ *șoholată* ~ *ciocolată*; *cofeină* ~ *cafeină*; *culoare*; *aplica*; *oportunitate* etc.

<sup>29</sup> Dacă e cazul, în dicționarele etimologice privind limba franceză se recurge la concepte precum „fusion” (Chauveau, Carles s.v. *chenal*, in TLF-Étym: „En conclusion, le français général *chenal* est le

În ceea ce privește *practica etimologiilor multiple*, așa cum apare ea în dicționarele limbii române, trebuie să admitem că ea a fost utilizată intens și abuziv, începând cu anul 1950. Acest lucru s-a întâmplat din două motive: pe de o parte, pentru că direcția a fost trasată de Al. Graur, prin articolul său din 1950, și ideea respectivă a fost ridicată la rang de dogmă (și astfel s-a ajuns să se dea, în 2011, în DELR, pentru rom. *acord*, o etimologie cvintuplă neargumentată, nesuținută de nicio distincție); pe de altă parte, pentru că lexicografii își desfășurau activitatea sub comandamentul următor: „Dăm etimologiile cât mai succint posibil, fără detalii, fără argumente, fără comentarii” (cf. Celac 2014, pentru detalii în această privință). Lexicografia românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea nu face decât să enunțe etimologiile multiple (duble, triple, cvadruple, cvintuple), dar, în absența sistematică a oricăror argumente (indicarea, într-un fel sau altul, a presupuselor căi de pătrundere distincte), cititorii sunt îndreptățiți să bănuiască faptul că etimologiile respective sunt bazate numai pe asemănarea formală și semantică dintre lexemele românești și termenii străini citați drept etimoane. În esență, practica lexicografică a etimologiilor multiple ni se pare a fi o încercare de a încadra o intuiție ce aparține paradigmei moderne a „etimologiei-istorie” în limitele procustiene ale formulelor concise de tip „etimologie-origine”.

#### BIBLIOGRAFIE<sup>30</sup>

- Aldea 2015 = Maria Aldea, *Elemente lexicales galice și hispanice în Lexiconul de la Buda*, în Jana Páleníková (ed.), *4. Quo vadis, Romanistica*, Bratislava, Universitatea Comenius din Bratislava, p. 108–120.
- Andronache 2008 = Marta Andronache, *Le problème de la continuité en lexicologie historique. Réflexions à partir de la pratique lexicographique dans le cadre du projet DETCOL*, în J. Durand et alii (eds.), *Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2008*, Paris, Institut de Linguistique Française, p. 1103–1116.
- Arvinte 1971 = Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des rumänischen Sprachatlases)*, Berlin, Akademie Verlag.
- Baldinger 1959 = Kurt Baldinger, *L'étymologie hier et aujourd'hui*, în „Cahiers de l'Association internationale des études françaises”, XI, p. 233–264.
- Bogdan Oprea 2010 = Helga Bogdan Oprea, *Un tip special de etimologie multiplă: neologisme românești care se explică formal prin latină și semantic prin franceză*, în Coman Lupu (ed.), *Las lenguas románicas y la neología*, București, Editura Universității din București, p. 127–171.
- Bogdan Oprea 2011 = Helga Bogdan Oprea, *Relatinizarea limbii române. Privire generală: accepții, delimitări, aspecte*, București, Editura Universității din București.

produit de la fusion de deux diatopismes indépendants dérégionalisés, qui tirent leur origine respective d'emprunts à des parlers dialectaux”); în lucrările de etimologie din spațiul anglofon poate fi vorba de „mergers” (Durkin 2009: 79–83), de „borrowings from more than one language” (Durkin 2009: 165–167), de „multiple borrowings from the same source” (Durkin 2009: 169), sau, într-un mod mai specific, de împrumuturi din... „French and/or Latin”, ca o categorie distinctă, separat de împrumuturile din... „Latin only” și din... „French only” (Durkin 2014: 26 și *passim*).

<sup>30</sup> Pentru siglele uzuale, vezi site-ul proiectului DÉRom: <http://www.atilf.fr/DERom>, la rubrica „Bibliographie”.

- Buchi 2010 = Éva Buchi, «*Bolchevik*», «*mazout*», «*toundra*» et les autres. *Dictionnaire des emprunts au russe dans les langues romanes. Inventaire – Histoire – Intégration*, Paris, CNRS Éditions.
- Buchi 2016 = Éva Buchi, *Etymological Dictionaries*, în Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, p. 338–349.
- Celac 2014 = Victor Celac, *Un moment crucial pour la lexicographie du roumain: la publication du «Dicționarul limbii române» en dix-neuf tomes (DLR-2, 2010)*, în „Revue de linguistique romane”, LXXVIII, p. 295–301.
- Coteanu, Sala 1987 = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei.
- Dahmen 2010 = Wolfgang Dahmen, *Historische Wörterbücher des Rumänischen*, în „Lexicographica”, XXVII, p. 151–169.
- DELR = Marius Sala, Andrei Avram (redactori responsabili) et alii, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Academiei Române, vol. I, A–B, 2011; vol. II, Litera C, Partea 1, Ca–Cizmă, 2015.
- DÎLR = Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romance în limba română veche (1421–1760)*, București, Institutul de Lingvistică din București, Editura Științifică, 1992.
- DTR = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Institutul de Lingvistică din București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Durkin 2009 = Philip Durkin, *The Oxford Guide to Etymology*, Oxford, Oxford University Press.
- Durkin 2014 = Philip Durkin, *Borrowed words. A History of Loanwords in English*, Oxford, Oxford University Press.
- Dworkin 2015 = Steven Dworkin, *Etymology*, în James D. Wright (ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Oxford, Elsevier, vol. 8, p. 207–211.
- ELR = Sala, Marius et alii, *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- Gheție, Chivu 2000 = Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium.
- Graur 1950 = Alexandru Graur, *Etimologie multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, I, p. 22–34.
- Graur 1963 = Alexandru Graur, *Etimologii românești*, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Graur 1978 = Alexandru Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, Editura Albatros.
- Guiraud 1967 = Pierre Guiraud, *L'étymologie*, deuxième édition, Paris, PUF.
- Holtus, Sánchez Miret 2008 = Günter Holtus, Fernando Sánchez Miret, «*Romanitas*», *Filologia Románica, Romanística*, Tübingen, Niemeyer.
- Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii, articole, note*, București, Editura Științifică.
- Hristea 1978 = Theodor Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în Alexandru Rosetti, Sanda Golopenția-Eretescu (eds.), *Current Trends in Romanian Linguistics* [număr special al „Revue roumaine de linguistique”, XXIII], p. 203–254.
- Hristea 1981 = Theodor Hristea, *Schimbările semantice și importanța lor pentru cercetarea etimologică*, în Ion Coteanu, Lucia Wald (eds.), *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 258–274.
- Hristea 2006 = Theodor Hristea, *Un tip sui-generis de omonime derivative: latinism (I) și latinism (II)*, în „Limba română”, LV, p. 315–322.
- Király 1988 = Francisc Király, *Etimologia. Etimologii. Curs special de etimologia limbii române*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- LB = [Samuil Micu, Vasile Coloși, Ioan Corneli, Petru Maior, Ioann Theodorovici, Alexandru Theodori], *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*, ediție electronică de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea și Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, CNCS – UEFISCDI (<http://www.bcucuj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>), 2013 [ediția întâi: 1825].

- Moraru 2000 = Alexandra Moraru, *Influența occidentală latino-romanică*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium, p. 190–226.
- Moroianu 2005 = Cristian Moroianu, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Moroianu 2010 = Cristian Moroianu, *Etimologia multiplă internă, între certitudine și posibilitate*, în Gheorghe Chivu, Oana Uță Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București, p. 155–168.
- Moroianu 2015 = Cristian Moroianu, *Etimologie și lexicologie românească. Convergențe sincronice și diacronice*, București, Editura Universității din București.
- Munteanu 2015 = Cristinel Munteanu, *Despre etimologia frazeologică multiplă. Câteva distincții suplimentare*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, Seria științe filologice, LIII, p. 51–59.
- Ozhegov = *Словарь Ожегова. Толковый словарь русского языка* [Dicționarul lui Ozhegov. Dicționarul explicativ al limbii ruse] (<http://www.ozhegov.com>).
- Pfeifer = Wolfgang Pfeifer, *Etymologische Wörterbuch des Deutschen* (<http://www.dwds.de>).
- Pinzariu 2014 = Iuliana Cătălina Pinzariu, *Neologismele românești cu etimologie multiplă latino-romanică*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Popescu 2013 = Mihaela Popescu, *Une notion-clé dans la lexicologie roumaine: l'étymologie multiple*, în Emili Casanova Herrero, Cesáreo Calvo Rigual (eds.), *Actes del 26é Congrès de Lingüística i Filologia Romàniques (València, 6–11 de setembre de 2010)*, vol. 4, Berlin, De Gruyter, p. 2004–2014.
- Popovici 2003 = Victoria Popovici, *Etymologische und wortgeschichtliche Erforschung und Beschreibung der romanischen Sprachen: Rumänisch*, în Gerhard Ernst et alii (eds.), *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, Berlin, New York, De Gruyter, vol. 1, p. 330–339.
- Sala 1999 = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Schweickard 1986 = Wolfgang Schweickard, „Etimologie distinctivă”. *Methodische Überlegungen zur Herkunftsbestimmung neuerer Entlehnungen des Rumänischen am Beispiel des sportsprachlichen Vokabulars*, în Günter Holtus, Edgar Radtke (eds.), *Rumänistik in der Diskussion. Sprache, Literatur und Geschichte*, Tübingen, Narr, p. 129–163.
- TLF-Étym = *Programme de recherche TLF-Étym* (<http://www.atilf.fr/tlf-etym>), director: Nadine Steinfeld, ATILF – CNRS & Université de Lorraine, Nancy, Franța.
- Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Ursu 1965 = N.A. Ursu, *Le problème de l'étymologie des néologismes roumains*, în „Revue roumaine de linguistique”, X, p. 53–59.
- Ursu, Ursu 2004 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. I, *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, Ursu 2006 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. II, *Repertoriu de cuvinte și forme*, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, Ursu 2011a = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, Partea I, *Literele A–M*, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, Ursu 2011b = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, Partea a II-a, *Literele N–Z*, Iași, Editura Cronica.
- Vascenco 1959 = Victor Vascenco, *Elementele slave răsăritene în limba română (periodizarea împrumuturilor lexicale)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, X, p. 395–408.
- Vîrban 2000 = Floarea Vîrban, *Influența rusă asupra limbii române între 1688 și 1780*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium, p. 227–287.

---

**MULTIPLE ETYMOLOGY IN ROMANIAN:  
METODOLOGICAL FRAMEWORK AND CRITERIA**

ABSTRACT

The main goal of this paper is *an accurate evaluation of the Romanian theory of multiple etymology and the respective practice that characterizes the current Romanian lexicography*. In our view, the underlying idea of this theory is quite plausible, but it is his argumentation that needs some improvements, as it blends in an uninspired way the synchronic (and normative) perspective with the diachronic one. Regarding the etymographical practice of the multiple etymologies, it seems to be an attempt to frame an intuition that belongs to the modern *étymologie-histoire* paradigm within the Procrustean limits of the concise formulas of the *étymologie-origine* type.

**Keywords:** *etymology, “étymologie-origine”, “étymologie-histoire”, multiple etymology, lexical borrowings.*